

о. Назар ЗАТОРСЬКИЙ (*Фрібур*)

**ЕЛЕМЕНТИ “ПОСЛАННЯ МИСАЇЛА”
В “ПОСЛАННІ МИТРОПОЛИТА ЙОСИФА
ДО ПАПИ ОЛЕКСАНДРА VI”**

Доволі розлоге “Послання Мисаїла до папи Сикста IV”, укладене в 1476 р., довгий час, як видається, було забутим у середовищі руських книжників. Допіру публікація унійним митрополитом Іпатієм Потієм 1605 р. знову зробила його відомим ширшому загалові. Та оскільки видання пам’ятки було задумане її першовидавцем як аргумент на користь унії, православна сторона сприйняла це як один із прийомів полеміки й у запалі дискусії піддала сумнівам справжність грамоти. Навіть видане віленським магістратом потвердження стародавності збірника, в якому містилося послання, не могло переконати православну сторону в тому, що Іпатій Потій видав автентичний документ. Хрестоматійним стало твердження анонімого автора “Перестороги”, який називав грамоту Мисаїла підрубкою уніатів та натякав на І. Потія як її автора: “Книги вигадують, пишучи під датою старою, письмом старим, нібито колись тая згода існувати мала. Але придивися пильно в саму мову – і побачиш, що хоча такі твори старі вигадують, однак мова вся Потієва, мовби устами сам говорив”¹.

Відтак ставлення до “Послання Мисаїла” довгий час залежало від конфесійної приналежності науковця: представники православної сторони відкидали його як фальсифікат, а греко-католики та римо-католики наводили аргументи на користь його автентичності. Чудовою ілюстрацією цього служить постать Мелетія Смотрицького, який у своєму “Треносі” на підставі дослідження тексту послання доводив, що це підрубка, а ставши уніатом – на підставі аналізу філологічних характеристик того ж таки тексту – доводив його автентичність².

Зміна ставлення до “Послання Мисаїла” в науковому середовищі намітилася з другої половини XIX ст. На цю тенденцію вказував, зокрема, білоруський дослідник Г. Голенченко: “Цікаво, що найбільш освічені вчені у кінці XIX – середині XX ст. відмовилися від примітивних конфесійних

¹ Пересторога // Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1851. – Т. 4. – № 149. – С. 229.

² Див.: Frick D. The Uses of Authority and the Authority of Use: Philological Praise and Blame in Early Modern Rus’ // Harvard Ukrainian Studies. – 1994. – Vol. XVIII. – № 1/2: June. – С. 86.

доказів на користь наукового аналізу”³. Однак виглядає сумнівним, що причиною зміни ставлення до грамоти була більша освіченість і прогресивність науковців кінця ХІХ – середини ХХ ст., яка начебто відрізняла їх від їхніх менш освічених попередників. Швидше за все, справжня причина більшої відкритості православних науковців кінця ХІХ ст. та готовності визнати грамоту Мисаїла автентичним твором полягала у зміні конфесійного ландшафту. Адже після приєднання Правобережної України внаслідок поділів Речі Посполитої Російська імперія отримала контроль над більшою частиною території поширення унії (єдиний виняток становила Галичина). Відразу після прилучення цих теренів царський уряд розпочав заходи щодо обмеження діяльності, а відтак і знищення Унійної Церкви. Уже 1795 р. указом Катерини ІІ Київську “унійну митрополичу кафедру та підпорядковані їй єпископії, окрім Полоцької, було ліквідовано, останнього митрополита Теодозія Ростоцького депортовано до Петербурга, а мирян, які побажали залишитися в унії, підпорядковано білоруському унійному архієпископу. Водночас Синод форсував перехід населення, офіційно трактованого як “совращенное лествю и насилением с пути правого в соединении с римскою верою”, у православ’я. За два-три роки уповноважені Санкт-Петербургом місіонери, за активної підтримки представників російської влади на місцях, застосовуючи де антипольську агітацію, а де – примус і шантаж, на вернули на Київщині, Волині й Поділлі близько 4700 унійних парафій (цієї конверсії вдалося уникнути лише 16-ти василіянським монастирям, що протрималися до остаточної заборони Василянського ордену у 1830-х рр.). Упродовж 1796–1797 рр. усталилася й нова церковно-адміністративна структура новонавернених регіонів, де було створено Подільську, Волинсько-Житомирську та Київську православні єпархії”⁴. Відтак 1832 р. було ліквідовано згромадження василіян, 1839 р. царський уряд добився переходу на православ’я останньої унійної архієпархії – Полоцької, а останню унійну єпархію – Холмську – було ліквідовано 1875 р. Як бачимо, до останньої чверті ХІХ ст. Унійна Церква на всій підросійській території України була фактично знищена і тема унії зійшла з порядку денного, тож надалі полеміка проти неї перейшла зі стадії активної, в сенсі боротьби двох конфесій, у стадію радше ретроспективну. Як виглядає, саме ці тектонічні зміни в конфесійному ландшафті й посприяли більшій відкритості православних авторів у їхній оцінці “Послання Мисаїла”: оскільки Унійну Церкву в рамках Російської імперії було знищено, воно вже не розглядалося як загроза та з вагомого аргументу на користь унії в рамках міжконфесійної полеміки перетворилося радше на цікавий археографічний артефакт, що дало можливість подивитися на нього з нової перспективи. Звідси, вочевидь, і більш диференційовані оцінки документа

³ *Галенчанка Г. Я.* Пасланне да папы рымскага Сікста ІV 1476 г.: Паходжанне помніка // Наш радавод. – Гродна; Білосток, 2000. – Кн. 8.: Беларусь і палякі: дыялог народаў і культур, Х–ХХ стст.: Матэр. міжнар. круглага стала (Гродна, 28–30 верасня 1999 г.). – С. 90.

⁴ *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 493.

деякими православними авторами кінця XIX ст., серед яких Іван Малишевський⁵ та митрополит Макарій Булгаков⁶, услід за якими все більше науковців визнавали автентичність “Послання Мисаїла”.

Врешті, відкриття двох раннях списків грамоти Мисаїла, які постали ще в першій половині XVI ст., себто задовго до Берестейської унії, принесло остаточну певність у тому, що послання є автентичним твором, а не підробкою уніатів у рамках навколоунійної полеміки. У 1970-х рр. у Смоленському обласному краєзнавчому музеї було відкрито повний список послання⁷ в збірнику СОКМ 9907, який дослідники датували 1520-ми роками⁸. Крім цього було знайдено ще доволі великий уривок твору в Синодальному зібранні Державного історичного музею в Москві, також датований першою половиною XVI ст. (у збірнику Синод. 700)⁹. Відтак текст Синодального фрагмента було опубліковано в 1992¹⁰ та 2002 рр.¹¹, а текст Смоленського списку “Послання Мисаїла” – 2013 р.¹².

Цілковито іншою видалася доля “Послання митрополита Йосифа до папи Олександра VI”. Уперше цей твір, який міститься в збірнику Arm. XXXII 21 у Ватиканському таємному архіві (Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum), був опублікований латинською мовою Августином Тайнером у другому томі “*Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*”¹³ 1861 р. і, на відміну від грамоти Мисаїла, не викликав у науковців сумнівів у своїй автентичності. З одного боку, цьому сприяв суто археографічний контекст публікації, без жодної полеміки на користь унії, а з другого – той факт, що на момент оприлюднення грамоти унія на землях України та Білорусі в межах Російської імперії

⁵ Одним з основних аргументів науковця на користь автентичності “Послання Мисаїла” стало спростування закидів православних полемістів, начебто в мові послання є полонізми, які свідчать про пізній час постановня документа: “Докази проти автентичності грамоти висувались наступні: 1) мова грамоти не стара, вона подібна на мову творів Потія та насичена макаронізмами. Однак це зауваження, на нашу думку, безпідставне: мова грамоти є слов’янською мовою 1480-х років, без домішки польських слів”: *Мальшевский И. И.* О грамоте киевского митрополита Мисаила 1477 г. (правильно 1476 г. – Н. З.) Папе Римскому Сиксту IV. Вопросы местного характера на III Археологическом съезде в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. – К., 1875. – № 17. – С. 590.

⁶ Див.: *Макарій (Булгаков)*. История Русской церкви. – СПб., 1883. – Кн. 5. – Т. 9.

⁷ Щодо цього відкриття див.: *Русина О.* Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 285.

⁸ Див.: *Семенченко Г. В.* Неопубликованные грамоты сборника СОКМ 9907 // Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – М., 1987. – Ч. 3. – С. 630.

⁹ Там само.

¹⁰ Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века. – М., 1992. – Ч. 5. – С. 1071–1074.

¹¹ *Русина О.* Мисаїлове послання Сиксту IV... – С. 291–296.

¹² *Заторський, о. Н.* “Послання Мисаїла” за Смоленським списком // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 410–427.

¹³ *Theiner A.* Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustratia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis. – Roma, 1861. – Т. 2. – Р. 267–268. У виданні А. Тайнера шифр рукопису помилково вказано як Arm. XXXII Tom. XXII, тоді як насправді має бути Arm. XXXII Tom. XXI.

була вже майже повністю знищена, тож уведення в науковий обіг документа, який постав у 1500 р. і в якому київський митрополит висловлюється з про-унійних позицій, не викликав уже роздратування чи підозр у православної сторони. Та чи не найважливішим фактором, який сприяв загальному визнанню автентичності “Послання Йосифа”, була слава цього митрополита як активного борця за унію, зокрема його спроби вплинути в цьому напрямку на дружину литовського великого князя Олександра Ягеллончика Олену, дочку московського князя Івана III Васильовича¹⁴, тоді як про Мисаїла в ролі митрополита (чи то пак алекта на митрополію), поза “Посланням Мисаїла”, немає майже ніяких звісток у тогочасних джерелах¹⁵, не те що дальших відомостей про його позицію в питанні унії.

Попри загальне визнання автентичності грамоти Йосифа, певна плутанина виникла щодо особи митрополита, якого досить довго ототожнювали з одним з укладачів та підписантів “Послання Мисаїла” Іваном Солтаном чи/та пізнішим митрополитом Йосифом Солтаном. Так, унійний єпископ Юліан Пелеш твердив, що “Йосиф Солтан вирішив прийняти декрети Флорентійської унії ... та послав (1500) до римського папи Олександра VI як прокуратора свого родича Івана Сапігу, який мав усе необхідне передати папі усно ... і дав тому русинові, Іванові Сапізі, наступне послання до Олександра VI”¹⁶. Відтак Ю. Пелеш відтворив текст “Послання Йосифа” за виданням А. Тайнера¹⁷. Дещо пізніше адресанта “Послання Йосифа” було ідентифіковано як цілком іншу особу: “Однак хто ж був цей Йосиф з походження? До останнього часу всі письменники, як уніатські й латинські, так і наші, одноголосно визнавали його за Йосифа Солтана зі знатної фамілії Солтанів. Тим часом із недавно відкритих документів випливає, що це був зовсім інший чоловік, відмінний від Йосифа Солтана, і прозивався Болгаринович”¹⁸.

Попри те, що митрополит Йосиф, який надіслав послання до папи Олександра VI, згідно із сучасними даними не тотожний з Іваном Солтаном, одним

¹⁴ Див.: *Чистович И.* Очерк истории западно-русской церкви. – СПб., 1882. – Ч. 1. – С. 138–139.

¹⁵ На кілька фрагментарних звісток із пізніших часів, де згадується про посвячення Мисаїла на митрополію патріархом константинопольським Симеоном чи просто наводиться його ім’я в переліку київських митрополитів, вказала О. Русина. Зокрема, дослідниця спирається на Густинський літопис (доведений до 1597 р.), “Паліодію” Захарії Копистенського (бл. 1622 рр.) та “Збірник Іллі Кошаківського” (початок XVIII ст.). Єдиним же тогочасним свідченням про Мисаїла як митрополита є згаданий О. Русиною антимінс із київської церкви Богородиці Пирогощі. Див.: *Русина О.* Мисаїлове послання Сиксту IV... – С. 286–287. Зрештою, саме відсутність сучасних Мисаїлові джерел, у яких про нього згадувалося б як про митрополита (чи електа на митрополію), дала Б. Бучинському підстави сумніватися в автентичності “Послання Мисаїла”. Див.: *Бучинський Б.* “Грамота Мисаїла” і “грамота Ніфонта” // Записки історичної і фільольогічної секції Українського наукового товариства. – К., 1914. – Кн. XIII. – С. 13–22.

¹⁶ *Pelesz Julian.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Würzburg; Wien, 1881. – Т. 1. – Р. 480–481. Щодо ототожнення митрополита Йосифа Солтана з підписантом “Послання Мисаїла” див.: *Ibidem.* – Р. 466–467. – Arm. 116.

¹⁷ *Ibidem.* – Р. 481–483.

¹⁸ *Макарий (Булгаков)* История Русской церкви... – Кн. 9. – Т. 9. – С. 65.

Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа...”

з укладачів та підписантів “Послання Мисаїла”, ані з митрополитом Йосифом Солтаном, у тексті “Послання Йосифа” наявна велика кількість дослівних запозичень із Мисаїлового листа. Це зауважив уже православний митрополит Макарій Булгаков: “При читанні грамоти Йосифа неможливо не відчувати, що він мав під руками подібну ж грамоту митрополита Мисаїла, писану в 1476 р. до папи Сикста IV, оскільки не лише повторює думки з неї, але деякі висловлює тими ж словами та зворотами, хоча взагалі грамота Йосифа незрівнянно коротша”¹⁹. Як бачимо, православний ієрарх, обстоюючи автентичність “Послання Мисаїла”, висловив припущення, що саме воно послужило субстратом для грамоти митрополита Йосифа.

Протилежну гіпотезу висунув український науковець Богдан Бучинський, який, намагаючись довести, що грамота Мисаїла є підробкою, вбачав якраз у “Посланні митрополита Йосифа” оригінальний документ, який ліг в основу Мисаїлового листа²⁰: “Отак по моїй думці відбула ся модифікація грамоти митрополита Йосифа до папи Олександра VI в грамоту митрополита-електа Мисаїла до папи Сикста IV”²¹.

¹⁹ Там само. – С. 70.

²⁰ Див.: Бучинський Б. “Грамота Мисаїла” і “грамота Ніфонта”... – С. 35–39.

²¹ Там само. – С. 39. Взагалі, реконструювати докладну еволюцію поглядів Б. Бучинського в питанні автентичності й походження “Послання Мисаїла” (та, відповідно, “Послання митрополита Йосифа”), доволі важко, оскільки всі його публікації на цю тему побачили світ уже після передчасної смерті автора й видавалися не за хронологією проведення досліджень і написання окремих розвідок, а в міру розбору його рукописної спадщини, як про це згадує М. Грушевський: “Переїздячи з Кракова, покійник просив одного з товаришів зайняти ся його працями в разі його смерті й приладити до друку. Се поручення покійника буде правдоподібно сповнене, і наукова спадщина, підготовлена на стільки, що може появити ся в друку, буде опублікована”. *Грушевський М.* Богдан Бучинський. Посмертна згадка // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т. LXXVIII. – Кн. IV. – С. 178. Із тієї ж нотатки М. Грушевського відомо також про те, що гадка про неавтентичність “Послання Мисаїла” відображає ранні погляди Б. Бучинського, тоді як пізніше він від неї відійшов: “Під впливом мого V тому, де вказані були аргументи за автентичністю Послання, покійник одначе кинув гадку про неавтентичність, захотів обробити з сього нового становища сю тему” (Там само. – С. 177). На жаль, не відомо, до якого періоду слід віднести тезу Б. Бучинського про те, що “Послання Мисаїла” є автентичним твором, однак укладеним не гуртком навколо Мисаїла, а митрополитом Йосифом, і являє собою попередню стадію та свідчення еволюції наступного листа, званого власне як “Послання Йосифа до папи Олександра” й відісланого до Риму з Іваном Сапігою, тоді як попередній лист (саме “Послання Мисаїла”) так ніколи відправленим і не був: “Послання подає мотивом свого написання ті закиди, які хтось перед папою починив вірі православної Русі, а цілль, з якою він писаний – се рішене питання про друге хрещеніє, прислане папських легатів на Русь та уділене Русі благодати ювілея 1500 р. Непевне становище Йосифа в справі головної точки – рішеня фльорентийського собору – не трівало довго. Він пише другий лист в Рим 20 серпня 1500 р. і в отсім листі не кладе вже додатку, що Дух Святий походить від Отця, – додатку, що міг би дискредитувати його Credo перед папою і знищити все те прихильне вражінє, яке могли викликати його похвали для папи та думки про хрестоносний похід на Турків і Татар. Листу давнійшого Йосиф в Рим не вислав – видно від самого початку, коли його написав, він сумнівав ся, чи далі стояти на своїм ще трохи нерішучім становищу в справі походження Св. Духа”: *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – К., 1909. – Кн. VI. – С. 17.

Тепер, коли автентичність грамоти Мисаїла остаточно доведено, можна з певністю сказати, що саме “Послання митрополита Йосифа” є компілятивним твором, який постав на основі документа 1476 р. Тож метою цієї публікації є ближче дослідити характер запозичень із “Послання Мисаїла” до грамоти митрополита Йосифа. З огляду на те, що публікація А. Тайнера була здійснена науково-популярним методом, виникла також потреба поновного видання грамоти дипломатично-критичним методом, тим більше, що перше видання містить велику кількість виправлень першовидавця, а навіть і спотворень латинського тексту. Серед виправлень у вічі впадає постійна зміна написання слів зі складом “-ti” та голосною після нього, який у рукописі пишеться переважно через “-ci”: “totius”²² замість наявного в рукописі “tocius”²³, “gratie”²⁴ замість “gracie”²⁵, “consubstantialem”²⁶ замість “consubstancialem”²⁷ і т. д. З-посеред помилок відчитання тексту, допущених першовидавцем, можна вказати, наприклад, на скорочення “domus c̄i domi”²⁸ (“domus Cristi domini” – “дому Христа Господа”), яке помилково передано як “domus Israel domini”²⁹ (“дому Ізраїль Господнього”), а слово “vivificam”³⁰ у мові про Пресвяту Трійцю (“животворну і нероздільну Трійцю”) А. Тайнер помилково відчитав як “universam”³¹ (“цїлу і нероздільну Трійцю”) та ін.

Окрім виправлення допущених при першовиданні помилок і неточностей, ознайомлення з рукописом Ватиканського таємного архіву, в якому міститься латинський текст “Послання митрополита Йосифа”, дає відповідь на кілька запитань, які виникли після публікації А. Тайнера. Найперше – питання про те, якою мовою було написано оригінал послання: церковнослов’янською чи відразу латиною? Відповідь знаходимо вже у змісті рукопису Arm. XXXII 21: “Ep̄la Ioseph Metropolitan̄i totius Russie ex lingua Rutena in latinum traducta”³² (“Послання Йосифа, митрополита всієї Руси, з мови руської на латину перекладене”). Відтак постає запитання, хто зробив цей переклад і наскільки перекладач володів церковнослов’янською (чи то пак “руською”) мовою та наскільки добре латиною. Особу перекладача зраджує передмова до послання, написана особою, яка, вочевидь, була добре знайома з історією того посольства: “Littere... de lingua Ruthena ad latinam verissime translate per suū nunc̄iū ad eundem Pontificē maximū”³³ (“Лист... з мови руської на латинську якнайдостовірніше перекладений його (митрополита Йосифа. – Н. З.) послом до того ж Великого понтифіка”)³⁴. Про ім’я посла довідуємося зі самого тексту

²² Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267–268.

²³ Arm. XXXII 21. – Арк. 42 зв. – 43.

²⁴ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267.

²⁵ Arm. XXXII 21. – Арк. 42 зв.

²⁶ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

²⁷ Arm. XXXII 21. – Арк. 43.

²⁸ Там само.

²⁹ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

³⁰ Arm. XXXII 21. – Арк. 43.

³¹ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

³² Arm. XXXII 21. – Арк. 3.

³³ Там само. – Арк. 42 зв.

³⁴ Це коротке зауваження про “якнайдостовірніше” передання “руського” тексту перекладачем, яке передує латинському перекладу грамоти Йосифа, дозволяє спростувати

листа: “De ceteris Sanctitati vestre specialiter referendis non scripsimus, sed com-
misimus filio et fratri ac consanguineo nostro generoso Iohanni”³⁵. Цей згаданий
у листі до папи Іван був ідентифікований як Іван Сопіга (Сапіга), який раніше,
1492 р., вже їздив до Риму, де був прийнятий у лоно Католицької Церкви:
“Три місяці по своїм посвященню на митрополита з руки царгородського
патріарха висилає Йосиф через сього свого свояка Івана Сопігу лист до папи,
уложений на взір Мисаїлового послання з р. 1476, тільки значно коротший,
де просить прийняти його в свою опіку. Через того ж Сопігу передав свій
лист біскуп виленський Войтїх, поручаючи м. Йосифа ласкавій увазі папи та
похваляючи його охоту до унії руської церкви з католицькою”³⁶.

Зрештою, крім науково-критичного видання пам’ятки та вивчення її
взаємозв’язку з вихідним текстом, “Посланням Мисаїла”, це дослідження
має на меті також видання коректного українського перекладу грамоти ми-
трополита Йосифа, оскільки досі були перекладені лише невеличкі уривки³⁷.
Що мається на увазі під словом “коректний”? З огляду на те, що досліджу-
ваний текст є перекладом, виглядає логічним відштовхуватися від церковно-
слов’янського оригіналу, а оскільки він відсутній, випадає залучити до
перекладу текст “Послання Мисаїла”, принаймні у тих випадках, коли йдеть-
ся про прямі запозичення чи алюзії. Виявити такі місця й допоможе докладне
дослідження елементів грамоти Мисаїла в структурі “Послання митрополи-
та Йосифа”. Для цього текст останнього буде представлено в таблиці поряд

деякі висловлені раніше Б. Бучинським здогади. Він, зокрема, припускав, що “Послання
митрополита Йосифа” в такому вигляді, як його видав А. Тайнер, містить скорочений
текст: “Лист Йосифа не дістав ся до наших рук цілим, він видрукований Тайнером про-
між папських регестів, з скороченем «Вірую», складеного Йосифом – слова et caetera
вказують на те, що він скорочений; на скорочене ж вказують і деякі незрозумілі місця,
приміром: «in voluntate omnipotentis dei ac patris collocantis te super eodem solio ad imaginem
divini verbi sui»”: *Бучинський Б.* Змагання до унії руської церкви з Римом... – С. 23. Що
стосується незрозумілого для Б. Бучинського місця, то в ньому немає нічого загадкового –
папу просто порівнюється з Христом, а щодо слів “et caetera” (“і т. д.”), то в цій деталі
грамота Йосифа один до одного слідує за грамотою Мисаїла, де “Вірую” теж не подане
повністю, а лише (як пізніше й у грамоті Йосифа) докладно розібрано ті елементи, які
стосуються догм про Пресвяту Трійцю та Божого Сина, завершуючи (зовсім не випад-
ково) на словах “визнаю одне хрещення”, оскільки саме перехрещування русинів було
однією з гострих проблем у співжитті Східної та Західної Церков Великого князівства
Литовського. Також і в “Посланні Мисаїла” щодо тексту “Вірую” вжито подібного до “et
caetera” виразу: “якоже научени быхомъ отъ святыхъ Апостоль и святыхъ божественныхъ
отець Никеискаго собора изложившихъ православную вѣру еже есть: Вѣрую во единого
Бога, имуше в себе в членовъ”: Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сик-
сту IV, 1476 г. // *Архив Юго-Западной России.* – К., 1887. – Ч. I. – Т. 7. – С. 215. Тобто
замість слів “і так далі” просто вказується, що укладачі й підписанти знають і визнають
усі 12 членів Символа віри, тож використання подібного звороту в грамоті Йосифа
свідчить не про скорочення тексту грамоти, а про скорочення тексту “Вірую” в листі. Що
ж стосується інших незрозумілих місць, про які говорить Б. Бучинський (хоч і не називає
конкретно більше нічого), то прояснити їх власне й допомагає вихідний текст, який по-
служив джерелом “Послання Йосифа” – грамота Мисаїла.

³⁵ *Theiner A.* Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

³⁶ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т. 5. – С. 537.

³⁷ Так, кілька речень у вільному перекладі знаходимо в митрополита Макарія Бул-
гакова. Див.: *Макарий (Булгаков).* История Русской церкви... – Кн. 5. – Т. 9. – С. 70–71.

із паралельними місцями з “Послання Мисаїла”, де прямі запозичення будуть виділені жирним шрифтом, непрямі запозичення (алюзії і т. п.) – курсивом, зміни (як-от особа адресата і т. д.) виділені підкресленням, а слова, яких немає в паралельному тексті, будуть взяті в дужки. Незначні відхилення між латинським текстом “Послання Йосифа” і церковнослов’янським “Послання Мисаїла” розглядаються як вільність, допущена при перекладі, тому виділятися не будуть.

Таблиця 1
Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа”

“Послання митрополита Йосифа” (за виданням А. Тайнера)	“Послання Мисаїла” за виданням І. Потія (перевидане в АЮЗР)
1. Omnium sanctorum sancti magni Dei providentia ³⁸	Все во святыхъ и всесвятого, великого Бога произволениемъ ³⁹
2. totius mundi principi magno ⁴⁰ , soli universi orbis candelabro, ecclesie lumini, Sacrosanctissimo patrum patri, originali pastorum pastori, beato (ac beatissimo) Alexandro Sacrosancte (Romane ac) Universalis catholice (ac) apostolice ecclesie (Potifici maximo), dignissimo Vicario (Christi) ⁴¹ ,	Вселенскому папе, великому солнцу всемирному свѣтилнику, церковному свѣту, всесвятому и всенасветѣйшому, отцу отцемъ, и всеначальнѣйшому пастыру пастыремъ, блаженному Сиксту, святыхъ вселенскія соборныхъ апостольскія церкви викарію надостоинѣйшому ⁴²
<i>3. sedenti in Trono principis Apostolorum Petri, in voluntate gratuita omnipotentis dei ac patris collocantis te super eodem solio ad imaginem divini Verbi sui</i> ⁴³ ,	<i>По благоволенію хотѣнія своего, во образ свой божественный и светый. и посаждей ты на престолъ великаго Рима, на съдалицы святыхъ веховныхъ своихъ апостоль</i> ⁴⁴
4. largitorem gratie sanctissimi paracleti Spiritus toto orbe cunctis ecclesie sacris ordinibus fidem suscipientibus iuxta dignitatem graduum, ceterisque (chisticolis in Christum credentibus),	<i>И тако от него много просвѣщенъ бывъ всенепресвѣтлейшимъ блистаніемъ свѣта. паче всѣхъ священночиноначальней церковныхъ и прочымъ преподобная, и сущимъ подаваше свято, боже-</i>

³⁸ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267. Попри те, що текст “Послання Йосифа” відрізняється від наведеного паралельного місця з Кревського списку, виділяємо його жирним шрифтом, оскільки такий же дослівно текст є в Синодальному списку “Послання Мисаїла” (арк. 297): “Всестыхъ стго великаго Бга произволениемъ”. Див.: Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV... – С. 291.

³⁹ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 200.

⁴⁰ Тут кома, внесена А. Тайнером (у рукописі на цьому місці не кома, а строка – крапка посередині рядка), розриває, на наш погляд, первісну думку: прикметник “magno” (“великому”) слід відносити до “soli” (“сонцю”), як показує вихідний текст – “Послання Мисаїла”. Вочевидь, помилкове розуміння закралося через те, що прикметник “всемирному” перекладач (Іван Сопіга) передав двома словами (“universi orbis”), тож першовидавець відніс перше з них до попереднього іменника, внісши розділові знаки відповідно до такого розуміння.

⁴¹ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267.

⁴² Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 200.

⁴³ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267.

⁴⁴ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 201.

<p>unicuique secundum mensuram (virtutis et meritorum)⁴⁵,</p>	<p>ственною священносною святынею, комуждо по мѣре раздѣля⁴⁶</p>
<p>5. <i>credentibus verum filium Dei</i> (Christum), quibus largiris pacem, (misericordiam) et salutarem benedictionem, virtute concessa ab omnipotente (eterno immortali) Deo, in salutem omnium animarum: talis enim decebat, ut nobis esset Potifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, regeneratus luce immense claritatis, que illuminat omnem hominem venientem in mundum⁴⁷,</p>	<p><i>хотящим вѣровати истинному Сыну Божию</i>. подаю всимъ миръ (и здравіе) и все спасенное благословеніе. силою подаю ти от всемогущаго Бога, на спасеніе всѣмъ душамъ. такъ бо угоденъ есть, во всѣмъ первосвятитель, (по писанію), <i>преподобен, незлобивъ, безсквернень</i>, (благоугоденъ, всѣмъ милостивъ, и) отлученъ от грѣшникъ, (нравомъ и житіемъ). егоже порожденіемъ, (ни от плоти ни от крови, ни от похоти мужскія, но от самого Бога духомъ свыше породивыйся, от) отъ просвѣщенія славы великаго свѣта. иже просвѣщаетъ всякого челоуѣка градущаго в миръ⁴⁸</p>
<p>6. assistens continuo Trono maiestatis magni Dei (ad perficiendum obsequium) secundum formam tibi (per spiritum divinitus) monstratam. <i>Sacratissime Pater, non in Sinai, sed in sancto celesti monte ad serviendum sanctis et Tabernaculo vero, per solum Deum, non hominem facto, offerre digne Sacrificium vivum, sanctum, placens Deo pro semetipso et pro populo</i>⁴⁹.</p>	<p>иже всегда предстои, у престола славы великаго Бога, (и пресвѣтлому величеству на небесех,) по образу существу, указаннаго ему на горѣ святѣй. святѣмъ служителю, и сѣни истинней юже самъ Господь водрузи а не челоуѣкъ. иже можетъ приносить всегда жертву живу, святу и благоугодну Богу. <i>не токмо о собѣ, но и о людскихъ невѣждѣвстиих и грѣховъ</i>⁵⁰</p>
<p>7. O beatissime Patriarcharum Pater, sic magnus, sic beatificatus incomparabili dignitate apud Deum! Quis enim hominum explicare potest admirabilem magnitudinem Sanctitatis tue, qua per solum Deum decoratus fulges pre cunctis filiis hominum, gloria et honore coronatus, maxime pastor, orbis doctor, alter Moyses, plusquam Aaron glorificatus, (fortior Iosue, introducens nos in terram promissionis, non transitoriam, sed eternam, fidelior) <i>Samuele</i> (inter prophetas, unctus oleo et coronatus diademate felicius, quam David, augendo doctrine magnitudine</p>	<p>О великоначалнѣйшій всѣхъ святыхъ отцемъ отче, такъ великъ и толико многоблажен еси, неизреченною достоинстію Бога. да кто от челоуѣкъ възможетъ изглаголати, или изрещи, предивнѣйшій (достоинства и) величества святѣмъ твоихъ, (или ублажити по достоянію святительство твое изрядное). имъже ты (Господь) Богъ самъ ублажилъ паче всѣхъ земныхъ сыновъ челоуѣческихъ. (и самъ хотѣхъ сыновъ свѣта), славою и честію вѣнчавши ты. Великій пастырю, вселенскій учителю, законоположенный вторый Мойсею.</p>

⁴⁵ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267.

⁴⁶ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 201.

⁴⁷ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267.

⁴⁸ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 201–202.

⁴⁹ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 267–268.

⁵⁰ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 202.

<p>Imperium Romanum magis, quam ille bel- lando Hierosolimitanum, amictus vesti- mento glorie plus Salomone?)⁵¹</p>	<p>паче Арона прославлений (от Бога архіерею, самого того превышший чудного) <i>Самоила</i>. (новаго завѣта Христова совершенный уме, недремлющее церковное оно. правителю новаго завѣта Христова, въ немъже лежать не скрижали каменныи, но самое то слово Божіе)⁵²</p>
<p>8. Quid plura? Omnino verbum nulum ex nobis inveniri potest ad explicandum laudes Sanctitatis vestre: quam enim gloriam nos immeriti afferre possimus ei, qui est ab altissimo Deo (super omnes) glorificatus? Beatissime Pater⁵³,</p>	<p>Да что еще (о семъ предолъжая время много глаголемъ). о воистинну яко ни едино есть слово тако возможно быти, еже от насъ (достойно или возможно) ко похваленію, (чудныхъ и предивныхъ) святын твоихъ. которое бо благое похваленіе мы (земьнородіи и <i>ненаученіи</i> прынесемъ ти, ублаженному, суцу от самого вышнего Бога (богоносе) всеблажене отче⁵⁴</p>
<p>9. (ac) Sanctissime vir Dei, hanc minimam laudem offerimus tibi ex cordis affectu et ardore fidei et caritatis, quam gerimus erga tuam Sanctitatem, quoniam ab (omnipotenti) Deo fidelium animarum pater designatus et Spiritus sancti regeneratione Papa orbis nominatus, (et) sancte magne Universalis Catholice (et) Apostolice Ecclesie Pontifex maximus, reformatio fidei, Turris fortitudinis a facie inimici⁵⁵,</p>	<p>(но токмо) еже от усердія теплыя вѣры и палимыя любве юже имамы к тобі. Божьи святый мужу, (поелику возможно еже от насъ), сіе ти прыносим малое гранесловіе. ублажанщи тя Господень великій святителю, от Бога бо праотець всѣмъ христіанскимъ душамъ. (прежде лѣтъ вѣчныхъ) прознаменанъ еси, и Духа святаго свыше порождениемъ. Папа вселенскій нарековася святія великія вселенскія соборьныя апостольскія церкви, <i>сопрестольникъ</i> (и прычастникъ), и <i>всеначальнѣйшый викарій</i>, исправленіе вѣры, столпъ крепокъ от лица вражы⁵⁶</p>
<p>10. <i>amicus dei</i>⁵⁷</p>	<p><i>яко другъ Божій наречеся</i>⁵⁸</p>
<p>11. ad offerendum Deo sacrificium in odorem suavitatis, Sanctissimum Corpus et sanguinem filii eius dilecti domini nostri Ihesu Christi pro totius mundi salute, ac pro errabundis ovibus, que perierant, domus Israel⁵⁹ domini, ut</p>	<p>вознося честные дары с похвалами, к Богу (Отцу) въ воню благоуханія, пречыстое тѣло и кровь, сына его возлюбленнаго Господа нашего Исусъ Христа. за спасеніе всего мира, и (о освященіи душъ купнож и о всех и</p>

⁵¹ *Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* – P. 268.

⁵² Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 202.

⁵³ *Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* – P. 268.

⁵⁴ Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 202.

⁵⁵ *Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* – P. 268.

⁵⁶ Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 202–203.

⁵⁷ *Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* – P. 268.

⁵⁸ Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 203.

⁵⁹ Тут у виданні А. Тайнера помилка: в рукописі насправді є “domus cŕi domi” – “domus Christi domini”, а не “domus Israel domini”. Пор.: *Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* – P. 268, Arm. XXXII 21. – Арк. 43.

<p>piissimus Deus secundum magnam misericordiam dispersos iterum congregaret, et (universum orbem) ad unum gregem colligeret⁶⁰,</p>	<p>за вся. пачеже) о заблудших и погибших овцах дому Христова, да много милосердый Богъ премногимъ своимъ чело-вѣколюбіемъ симъ умоленъ бывъ, рсточенныя паки собереть, и совокупить я во едино стадо⁶¹</p>
<p>12. <i>ut sis unus Summus omnium Pastor.</i>⁶²</p>	<p>да будутъ вси едино стадо подѣ единымъ пастыремъ Христовымъ⁶³.</p>
<p>13. Ego enim credo et confiteor te esse (omnium fidelium) pastorem, et Universalis ecclesie ac omnium sanctorum Patrum ac Patriarcharum Caput, cui (humiliamus et) inclinamus caput nostrum cum omni obedientia bone voluntatis, non compulsione, vel necessitate, sed desiderio fidei et charitate cordis, cupientes a Sanctitate tua Sacratissimam benedictionem⁶⁴,</p>	<p>Мы бо вси вѣруемъ и исповѣдуемъ быти тебѣ (всенасвятѣйшаго) пастыра и вселенскаго всеначальнѣйшаго, старѣйшыну всимъ сущымъ священнымъ отцемъ, и православнымъ патриархомъ верховнаго праотца. и подкланяемъ главы наша со всякимъ послушаніемъ благовоннымъ, не от нужда, ни от скорби, но от вѣры желаемаыя любве благоволеннаго сердца. требующихъ от твоея святыни всенасвятѣйшаго твоего благословенія⁶⁵.</p>
<p>14. quoniam tibi tradite sunt claves regni celorum ligandi atque solvendi, propterea ex nunc nos (tue Sanctitati) supplicamus: Sis pius nobis longe in Septentrionalibus oris habitantibus, ubi sunt regiones Russie sub ritu et observatione Orientalis Ecclesie : tenentes et observantes septem sanctas Universales Sinodos cum eisdem pariter octavam Florentinam Sinodum, et quecumque in eis per Sanctos Patres decreta sunt, comprobantes, (adorantes universam⁶⁶ et individuum Trinitatem)⁶⁷</p>	<p>Понеже бо тобѣ уручены суть ключи царства небеснаго вязати и решати (отъ самаго Бога область приемъ), сего ради и мы ти отселе припадаемъ и молимъ твое чело-виколюбие (о владыко) милостивъ буди намъ живущимъ далече на северныхъ странахъ (во граде свѣтле) російскія (чреды), подѣ уставомъ и ряду восточныя церкви содержащіяся светыхъ седми вселенскихъ соборовъ, к нимъ же купно и осмы флорентинскія ухваляющы, и яже на нихъ уставленная святыми отцы, сихъ всихъ держашеся крепко⁶⁸</p>
<p>15. sic credimus, et sic confitemur unum Deum Patrem omnipotentem, absque initio eternum ac ingenum⁶⁹,</p>	<p>Такъ вѣруемъ, тако исповѣдуемъ Бога быти Отца самого от себе, не от инаго суща, безначалнаго суща, и нерождена⁷⁰</p>

⁶⁰ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁶¹ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 203.

⁶² Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁶³ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 205.

⁶⁴ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁶⁵ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 207.

⁶⁶ Тут у виданні А. Тайнера помилка: насправді в рукописі є не “universam”, а “vivificam” (“животворну”).

⁶⁷ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁶⁸ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 211.

⁶⁹ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁷⁰ Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 214.

<p>16. <i>et unum dominum Ihesum Christum filium Dei unigenitum, ex dicto⁷¹ Patre natum in divinitate ante omnia secula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt, qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de celis, et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria virgine, et reliqua secundum Nicenum symbolum⁷².</i></p>	<p><i>якоже научени быхомъ отъ святыхъ Апостоль и святыхъ божественныхъ отецъ Никеискаго собора, изложившихъ православную вѣру еже есть: Вѣрую во единого Бога, имуще в себе вѣ членовъ⁷³</i></p>
<p>17. credimus et in Spiritum sanctum ex Deo Patre procedentem similiter et a Filio una spiratione, qui locutus est per prophetas. <i>Credimus unam Sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum etc⁷⁴.</i></p>	<p>Духа же святаго равна купно исходяща от Отца прежде, таже и Сына единомъ духовеніемъ тако исповедуемъ единому крещению быти во оставление грѣхов⁷⁵</p>
<p>18. Hec est fides nostra, (Beatissime Pater,) sic confitemur, et ita credimus ac tenemus. (De ceteris Sanctitati vestre specialiter referendis non scripsimus, sed commisimus filio et fratri ac consanguineo nostro generoso Iohanni, de quo Sanctitati vestre supplicamus, rogantes humiliter, quatenus intuitu precum nostrarum dignetur ipsum in omnibus referendis benigne exaudire, et ea nobis gratiose largiri.)⁷⁶</p>	<p>Сія есть вѣра наша, и тако исповѣдаемъ святую Троицу быти⁷⁷</p>
<p>19. Confidimus magne sapientie Sanctitatis vestre⁷⁸</p>	<p>вѣруемъ бо мы вашей великой премудрости⁷⁹</p>
<p>20. quod intelligendo nostrum ardens desiderium, (supplicationem nostram cum genuflexione et capitis ad terram inclinatione Sanctitas vestra non despiciat, deoscultationem quoque meam sanctissimorum pedum suorum acceptabit), desiderium cordis nostri adimplebit, et non molestabitur⁸⁰,</p>	<p>наше смирение и мирное желание воемъ наполнити, а не опечалиши нашихъ сердець⁸¹</p>

⁷¹ У виданні А. Тайнера допущено помилку: замість наявного в рукописі “ex deo patre” він подав “ex dicto patre”, що спотворило цитований тут укладачами Символ віри.

⁷² Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268. Тут укладачі “Послання Йосифа” дослівно цитують Символ віри (“Вірую в єдиного Бога”), на який посилаються також укладачі “Послання Мисаїла”.

⁷³ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 215.

⁷⁴ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁷⁵ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 214, 215.

⁷⁶ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁷⁷ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 214.

⁷⁸ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁷⁹ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 229.

⁸⁰ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁸¹ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 229.

<p>21. unde ego una cum omnibus filiis meis letari et exultare valeam de talibus consolationibus Sanctitatis vestre⁸².</p>	<p>яко да паки купно вси возрадуемся и возвеселимся о утѣшеніи твоємъ⁸³</p>
<p>22. <i>Confidimus enim, Beatissime Pater, auctoritati eiusdem Sanctitatis vestre a Deo concessae, quod Sanctitas vestra, quaecumque velit, eadem potest, nos in tristitia degentes consolabitur, et spiritualibus donis adimplebit, nec repellet sub suam protectionem confugientem : videndo vero nos a Sanctitate vestra benedictionem accepisse, multi extranei cognoscent immortalitem Deum (et unigenitum eius⁸⁴ Ihesum Christum,) largitorem Sanctitati vestre tantam potestatem super homines (in Universo mundo) magna et mirabilia disponendi</i>⁸⁵.</p>	<p><i>веси како премудростию своею паки оскорбленныхъ утѣшиши и печаль нашу на радость преложиши, яко да паки купно вси возрадуемъся и возвеселимся о утѣшеніи твоємъ (и ни единого сумнения въ совѣстныхъ нашихъ въ семь постраждемъ къ вашей всенаисвятыишои великомилостивои святости) О отче пречестныи. (Но о семь о всемъ слава уже буди во вишнихъ Богу, яко на земли миръ и) <i>благословение намъ чловѣкомъ тобою даровася, показуя во чловецехъ благословение своея благодати, яко да вси спасутся, и познаютъ егосущаго истиннаго Бога давшаго тобѣ таиную власть въ чловѣцѣхъ предивная и великая творить</i>⁸⁶</i></p>
<p>23. Scripte et date Vilne anno ab origine mundi VMVIII. Incarnationis vero dominice Anno MD. XX mensis Augusti, Indictione tertia⁸⁷.</p>	<p>Писано у Вилни Въ лѣто $\tilde{s}.$ $\tilde{c}.$ $\tilde{p}.$ $\tilde{d}.$ <i>от перьво сътворенаго Адама. Подъ лѣты рожества Христова</i> $\tilde{a}.$ $\tilde{y}.$ $\tilde{o}.$ <i>шостое. Мѣсяця марта</i> $\tilde{d}.$ <i>дня. Индикта</i> $\tilde{e}.$</p>

Як впливає з наведеного аналізу, “Послання митрополита Йосифа” на добрих три чверті (якщо не більше) складається з прямих запозичень із “Послання Мисаїла”, подекуди дещо доповнених чи видозмінених, тож постає питання про причини використання останнього як основи для укладення грамоти митрополита Йосифа. Виглядає, що причини ці великою мірою ідентичні міркуванням, якими пізніше керувався укладач “Послання до митрополита Макарія”, яке теж постало на базі “Послання Мисаїла”, – відповідність листа Мисаїла “засадам літературного етикету, зокрема в тому, що стосується ідеального преображення дійсності в зображенні єрарха при звертанні до нього”⁸⁸. І як “Послання до митрополита Макарія” насправді являє собою пізнішу редакцію “Послання Мисаїла” (яка, з огляду на відсутність певних даних про місце її укладення та особу укладача, названа за особою адресата “Макаріївською”⁸⁹), так само й у випадку з “Посланням

⁸² Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁸³ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 229.

⁸⁴ Тут у рукописі наявне ще слово “dominum”, пропущене в А. Тайнера.

⁸⁵ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁸⁶ Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 229–230.

⁸⁷ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

⁸⁸ Заторський Н. Ревізія московської версії походження “Послання Мисаїла” // Наукові записки Українського Католицького Університету. – Львів, 2015. – Ч. V. – Вип. 2. – С. 311. – (Серія: “Богослов’я”).

⁸⁹ Див.: Заторський, о. Н. “Послання до новгородського архієпископа Макарія” – нова редакція “Послання Мисаїла” // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2017. – Вип. 19/20. – С. 382–393.

митрополита Йосифа” – з огляду на високий відсоток запозичень слід вести мову про те, що насправді це інша редакція “Послання Мисаїла”, що її, з огляду на те, що нам відома особа адресанта, можна назвати “Йосифівською”. Таким чином стає очевидним, що “Послання Мисаїла” в очах книжників кінця XV – поч. XVI ст. перетворилося на свого роду “формуляр” – зразок, на який орієнтувалися при написанні інших подібних документів, зокрема листів до пап або вищих церковних ієрархів. При цьому пізніша, Макаріївська редакція, не тільки поширеніша, але й дослівніше переймає елементи вихідного твору, часом навіть на шкоду синтаксису⁹⁰, тоді як у ранішій, Йосифівській редакції, помітно не просто копіювання високого зразка, але й спроби певного його переосмислення. Як приклад останнього можна вказати на певні доповнення, які виявляють розвиток чи то пак – поглиблення й підкреслення деяких богословських мотивів у порівнянні з вихідним документом. Зокрема привертає до себе увагу внесення відсутніх у “Посланні Мисаїла” образів царів і пророків Давида й Соломона, які не лише органічно вплітаються у ряд біблійних образів вихідного тексту, але й увиразнюють філософсько-богословську парадигму папської монархії⁹¹, тоді як у первісному листі цій меті служить радше образ царя і первосвященника Мелхиседека. Детальніший аналіз усіх змін і доповнень вимагає окремого богословського дослідження, текстологічний же розбір дозволяє наразі зробити висновок про те, що “Послання Мисаїла” лягло в основу принаймні двох пізніших, не пов’язаних одна з одною редакцій, які постали в різний час і в різних країнах, однак об’єднані спільною текстовою базою оригінального документа. Таким чином, виходячи з великого відсотка перейнятих із листа Мисаїла елементів як у “Посланні митрополита Йосифа” (принаймні 75%), так і в “Посланні до митрополита Макарія” (принаймні 90%), можна вести мову про певний *корпус Мисаїла*, до якого входить оригінальний документ, “Послання Мисаїла”, та обидві пізніші редакції.

З огляду на високий відсоток елементів первісного твору, перейнятих до редакції 1500 р., виглядає доцільним притягнути до перекладу “Послання митрополита Йосифа” паралельний церковнослов’янський текст грамоти Мисаїла, особливо через втрату листа митрополита Йосифа оригінальною мовою. Це допоможе коректно передати текст грамоти Йосифа виходячи з того факту, що вихідним твором був Мисаїлів лист, а перед нами – латинський переклад церковнослов’янської редакції на його основі. Так, наприклад, виражені іменниками означення на початку латинського тексту краще передати прикметниками, як бачимо у “Посланні Мисаїла”. Себто словосполучення “*totius mundi principii*” варто перекласти не як “усього світу князеві”, а як “вселенському папі”⁹², “*universi orbis candelabro*” – як “всесвітньому світильникові” (а не дослівно як “усього світу світильникові”, з огляду

⁹⁰ Детальніший аналіз таких суперечливих запозичень і синтаксичних помилок наведено у публікації: Там само. – С. 382–384.

⁹¹ Див.: *Black A. J. Monarchy and Community: Political Ideas in the Later Conciliar Controversy, 1430–1450.* – Cambridge, 1970.

⁹² З огляду на паралельний зворот “вселенському папе” у вихідному тексті. Пор.: Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 200.

на вихідний зворот у грамоті Мисаїла – “всемирному свѣтилнику”⁹³), “ecclesie lumini” – як “церковному світлу” (а не “світлу Церкви”). Так само й далі в тексті: “credentibus verum filium Dei” – “віруючим істинному Сину Божому” (а не “віруючим (в) істинного Сина Божого”), відповідно до паралельного тексту грамоти Мисаїла (“хотящим вѣровати истинному Сыну Божию”⁹⁴), зворот же “assistens continuo Trono maiestatis magni Dei”, згідно з вихідним церковнослов’янським текстом (“иже всегда предстоит, у престола славы великаго Бога”⁹⁵), як “завжди стоячи перед престолом слави великого Бога” (а не “величі”) і т. д.

Що стосується походження та змісту кодексу Arm. XXXII 21, у якому знаходиться латинський переклад “Послання митрополита Йосифа”, то це питання заслуговує на особливу увагу. Адже завдяки записові, зробленому на арк. 6 цього збірника, нам достеменно відоме ім’я його укладача, який, виявляється, мав безпосереднє відношення до посольства з грамотою Йосифа – це був учасник посольства Еразм Цьолек (Вітелій)⁹⁶. Як впливає зі згаданого запису, саме в часі свого першого перебування в Римі у 1501 р., коли папі було привезено “Послання митрополита Йосифа” та робилися спроби до унії Руської Церкви, польський гуманіст почав переписувати з римських регестів документи до цього збірника, доповнюючи його потім, завдяки наданим йому високим урядам, як із книг папської курії (звідки взято більшість документів), так і з інших джерел. Досить докладний опис цього манускрипту, обставин його постання та наявних у ньому документів зробили у 1923 р. Станіслав Кутшеба та о. Ян Фіялек⁹⁷. Польські науковці

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само. – С. 201.

⁹⁵ Там само. – С. 202.

⁹⁶ Запис цей звучить наступним чином: “Anno Domini MDI Erasmus Vitellius, prepositus Vilnenis, serenissimi principis domini Alexandri, magni ducis Lithuanie, secretarius, dum apud Alexandrum papam sextum, eiusdem ducis nomine et tandem annis sequentibus ab eodem Alexandro, tunc rege Polonie, apud Julium papam secundum ac Barbadico et Lauredanum duces Veneciarum, episcopus Plocensis factus, oratoris officio fungeretur, hec suarum expeditionum et aliorum, que memoria digna censebat, recolligere curavit” (“Року Божого 1501 Еразм Вітелій, пробст віленський, секретар найяснішого пана князя Олександра, Великого князя Литовського, у той час як до папи Олександра VI від імені того ж князя [їздив], функцію речника сповняючи, а також наступними роками від того ж Олександра, на той час короля Польщі, до папи Юлія II, а й до Барбаріго й Лоредана, дожив Венеції, діючий єпископ плоцький, [під час] цих та інших своїх відряджень, що вважав гідним пам’яті, потрудився зібрати”). Цей запис, написаний тим же почерком, що й решта рукопису, знаходиться на вклеєному шматку паперу, під яким міститься майже ідентичний запис (“Anno Domini 1501 Erasmus Vitellius prepositus vilnensis” і т. д.). Єдина різниця полягає в тому, що в записі безпосередньо на аркуші йдеться лише про папу Олександра VI і немає згадки про інші посольства Е. Цьолека. З цього можна зробити висновок, що запис на вкладці зробив укладач рукопису вже в пізніші часи, після наступних своїх поїздок із посольствами до папи Юлія II та дожив Венеції, в міру доповнення збірника.

⁹⁷ *Kutrzeba S., Fijałek ks. J. Kopiaarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1923. – Ser. 2. – T. 1. – S. 66–113.* Польські науковці не лише зробили опис більшості наявних у рукописі документів, але й вказали також на інші джерельні видання на основі цього рукопису та подали тексти документів, які на той час іще не були видані. На жаль, вони майже цілком поминули увагою перші 22 документи, лише згадавши про їхню наявність. Див.: *Ibidem.* – S. 70.

виділили чотири групи документів, які, вочевидь, відображають етапи поповнення збірника: 1) тексти, які були вписані до збірника в часі першого посольства Е. Цьолека до Риму в 1501 р.; 2) Папські бенефіційні та відпустові акти. Цей етап відділений від попереднього, бо серед документів переважно з другої половини XV ст. наявні також деякі з 1503–1504 рр., себто постали вже після повернення Е. Цьолека до Польщі на початку 1502 р.; 3) Акти другого посольства Вітелія до Риму 1505 р.; 4) Відпустові булли та бреве папи Юлія II з 1507–1510 рр., а також документи, які стосуються антитурецького хрестового походу⁹⁸.

Завдяки відомостям про укладача рукопису можемо також досить точно вказати на крайню можливу дату завершення збірника: Е. Цьолек помер у Римі 9 вересня 1522 р., тож рукопис мав бути закінчений перед цим, а оскільки зібрані в ньому документи сягають щонайвище 1510 р., то десь між 1510 і 1522 рр. його й було закінчено. Більше того – можна з певністю сказати, що збірник Arm. XXXII 21 був завершений ще перед 1518 р., бо документи, які стосуються посольства Е. Цьолека до імператора Священної Римської імперії Максиміліана в 1518 р. містяться вже в іншому збірнику, укладеному ним же, який має на початку такий самий запис про свого укладача⁹⁹, що й наш збірник, із чого робимо висновок, що після завершення першого рукопису польський ієрарх-дипломат найпізніше в 1518 р. почав укладати інший. Таким чином, крайніми датами оформлення рукопису Arm. XXXII 21 є 1501 р. (початок укладання) та найпізніше 1518 р. (завершення рукопису). Судячи з усього, Е. Цьолек узяв обидва збірники у свою третю подорож до Риму, де, після відкликання його мандату як посла короля Польщі влітку 1521 р., залишився як приватна особа і там же й помер у вересні 1522 р. під час пошесті. Відтак обидва збірники, з огляду, вочевидь, на їхнє наповнення, перейшли у власність папської курії та були передані до Архіву Замку Святого Ангела, а звідти – до сформованого на його основі Ватиканського таємного архіву.

Щодо наповнення збірника Arm. XXXII 21, то він, звісно, цілком відображає зацікавлення та смаки Еразма Цьолека. Так, у часі першого посольства до Риму польського гуманіста турбувала справа поєднання Східної та Західної Церков, тому бачимо на початку рукопису документи, що стосуються цієї теми: тут і листування між папами (починаючи від Інокентія III) та візантійськими імператорами, папами й константинопольськими патріархами, документи стосовно укладених на Флорентійському соборі унії з “греками” та вірменами. Серед інших документів – папські булли та бреве, які мають відношення до церков у Польщі та Великому князівстві Литовському, зокрема надання привілеїв, відпустів, участі в ювілеях, а також листування з монархами Європи у справі антитурецької коаліції та ін. Серед документів також промови самого Е. Цьолека, виголошені 31 березня 1501 р. перед

⁹⁸ Див.: Ibidem. – S. 72.

⁹⁹ “Anno Domini MDXVIII et sequentibus Reverendus Pater Dnus Erasmus, Episcopus Plocensis, dum apud Leonem Papam X et Maximilianum Imperatorem nomine Serenissimi Principis Dni Sigismundi, Regis Poloniae, oratorem ageret, haec suarum expedicionum et aliorum, quae memoria digna censebat, recolligere curavit” (Ibidem. – S. 69).

папою Олександром VI та 10 березня 1505 р. перед папою Юлієм II. Особливо важливими для контексту “Послання митрополита Йосифа” є документи, які засвідчують реакцію Риму на листовне звернення київського митрополита. Так, відразу після грамоти митрополита Йосифа Е. Цьолек занотував: “Ad hec pontifex hichil rescribere voluit Metropolitano quia vero / epus vilneñs Albertus scripserat ad pontificem in eodem negoçõ / Misit pontifex dicto Episcopo Breve in hec verba” – “На це папа нічого відписувати митрополитові не хотів, а оскільки єпископ віленський Альберт (вже раніше) писав був до папи у цій справі, послав папа названому єпископові брєве з такими словами”. Відтак іде опубліковане тим же А. Тайнером “Breve de Ruthenis ad ep̃m vilnensem”¹⁰⁰ (“Брєве про русинів до єпископа віленського”), де, серед іншого, дозволяється не перехрещувати русинів. До реакції Риму на грамоту митрополита Йосифа належить і брєве того ж папи Олександра VI до великого князя литовського Олександра Ягеллончика з приводу унії Київської митрополії з Римом¹⁰¹.

Розмір рукопису Arm. XXXII 21 С. Кутшеба та о. Я. Фіялек визначили як “in 4°”¹⁰². Справді, на перший погляд теперішній розмір аркушів кодексу (298×205 мм) начебто підтверджує їхню оцінку, та достатньо одного погляду на розташування водяних знаків, а також ліній понтюзо та вержерів, щоб прийти до зовсім іншого висновку¹⁰³: адже наявність водяного знаку посередині аркуша, а також вертикальне розташування понтюзо і горизонтальне вержерів свідчать, що перед нами насправді рукопис у 2° (in folio)¹⁰⁴, а теперішні розміри стали наслідком обтинання аркушів рукопису, швидше за все, при додаванні палітурки. Про те, що аркуші обрізувалися по ширині, свідчать, зокрема, частково зрізані маргінальні помітки (зокрема на арк. 6, 6 зв., 7, 7 зв., 25 зв., 73, 74, 75 та ін.), а на обтинання по висоті вказують обрізані іноді майже повністю числа оригінальної пагінації Вітелія (особливо добре це помітно на арк. 67, 71, 91, 166, 187, 221–224 та ін.). Рукопис складається з 20-ти зошитів, у кожному з яких переважно по 6 (зрідка – 5 або 7) зігнутих удвоє листів, що дає 12 (іноді 10 або 14) аркушів (при цьому деякі аркуші були вирізані, вочевидь, іще укладачем рукопису (зокрема у зошитах 2, 6, 13 14 та 17), бо на послідовності нумерації та цілісності текстів це не позначилося). Щодо матеріалу, з якого виготовлено кодекс, то римський архіваріус Петро Доннін де Претіс занотував його як бомбіцин (“in char: bomb:” – “in charta bombасуна”¹⁰⁵), а згідно з даними польських науковців це папір¹⁰⁶,

¹⁰⁰ Див.: *Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...* – P. 280–282.

¹⁰¹ Див.: Там само. – P. 283–284.

¹⁰² Див.: *Kutrzeba S., Fijalek ks. J. Kopiarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go...* – S. 66.

¹⁰³ Щира подяка Ватиканському таємному архіву (Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum) за допуск до роботи з фондами, зокрема з рукописами Е. Цьолека (Arm. XXXII 21 та Misc., Arm. II 73 – колишній Polit. Var. 72).

¹⁰⁴ Див. *Суренов А. В. Датировка рукописей по маркировочным знакам бумаги: Учебное пособие к курсу “Русская палеография”.* – 2006. – С. 37. Реж. доступу: <http://www.opentextnn.ru/history/paleography/?id=1084>

¹⁰⁵ *Pretis Petrus Donninus det. Inventarium Archivi Secreti Vaticani.* – Арк. 147 зв.

¹⁰⁶ *Kutrzeba S., Fijalek ks. J. Kopiarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go...* – S. 66.

однак насправді обидва ці терміни вживалися паралельно й означають фактично те саме – папір¹⁰⁷. Водяний знак переважної більшості аркушів – корона¹⁰⁸, лише в сьомому зошиті, який складається з 3-х зігнутих удвоє листів (6 аркушів) паперу дещо гіршої якості (темнішого кольору), водяний знак – кабан¹⁰⁹. Аналіз водяних знаків на підставі альбомів філіграней (див. прим. 108 і 109) підтверджує висловлені вище міркування щодо датування збірника. Палітурка рукопису з картону, додана, як припускають С. Кутшеба та о. Я. Фіялек, щойно в ХІХ ст.¹¹⁰. Червоною циноброю виділено лише заголовки змісту на початку рукопису (“*Tabula cōtētorum*” – “*Tabula contentorum*” – “Таблиця змісту”), номери аркушів у змісті та первісна пагінація Е. Цьолека у правому верхньому куті аркушів. Крім нумерації укладача манускрипту на лицьовій стороні аркуша написаними від руки цифрами подається пізніша пагінація (більша від первісної), а під нею через горизонтальну риску відтворене число, яке наведене у змісті та в пагінації циноброю Е. Цьолека (яка подекуди зрізана, а подекуди ледве проглядається через вицвітання червоного чорнила). Крім цього з правого боку внизу на лицьовій стороні аркуша друкованими цифрами подана ще одна пагінація, яка використовується архівом тепер і яка більша від поданих прописними цифрами. Саме згідно із цією нанесеною друкованими числами пагінацією подаються всі посилання в цьому дослідженні. Що стосується “Послання митрополита Йосифа”, то воно міститься на аркушах 42 зв. – 43 зв. (згідно з нумерацією Вітелія – починається на арк. 37, а згідно з пізнішою прописною – на арк. 41 зв., як подав А. Тайнер¹¹¹). Текст грамоти передано дипломатично-критичним методом: титла зберігаються і не розкриваються, кінець рядка позначено скісною рисою (/), а кінець аркуша двома скісними рисками (//), після яких у дужках подано номер наступного аркуша. Заголовок із невеликим поясненням до документа написаний більшими літерами, тому він буде виділений жирним шрифтом. Твір при виданні поділено на абзаци, які переважно відповідають наявним у рукописі.

¹⁰⁷ Див.: *Лихачев Н. П.* Из лекций по дипломатике, читанных в императорском археологическом институте. – СПб., 1905–1906. – С. 179–183. Пор. також: *Santifaller Leo.* Beiträge zur Geschichte der Beschreibstoffe im Mittelalter mit besonderer Berücksichtigung der päpstlichen Kanzlei. Erster Teil: Untersuchungen. – Graz; Köln, 1953. – С. 133–143.

¹⁰⁸ Схожий на водяний знак на папері, виготовленому 1500 р. в м. Штайнах (Steinach) у Німеччині. Докладний опис: “Krone – Bügel zweikonturig – frei, mit Beichzeichen – Marke – ohne weiteres Beizeichen – außerhalb der Krone – darüber – Bügel mit Perle und Kreuz (zweikonturig)/Reichsapfel”. Водяний знак доступний для перегляду за посиланням: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/lesezeichen/index.php?refnr=AT3800-PO-53918-&setzeLesezeichen=1> Схожий також: Briquet № 4911 (Linz, 1492; Bamberg, 1495; Innsbruck, 1496; Frankfurt-sur-l’Oder, 1496–1502; Marbourg, 1497; Iena, 1498, Erfurt, 1498; Hochstädt, 1502). Див.: *Briquet C.-M.* Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier. – Женева, 1907. – Т. 2. – С. 296.

¹⁰⁹ Подібний – Briquet № 13574 (Breslau, 1503; Neisse, 1505), а також Briquet № 13576 (Wschoven, 1526). Див.: Там само. – 1907. – Т. 4. – С. 674.

¹¹⁰ *Kutrzeba S., Fijalek ks. J.* Kopiarz rzymski Erazma Ciołka z pocz. wieku XVI-go... – S. 66.

¹¹¹ Див.: *Theiner A.* Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae... – P. 268.

Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа...”

ДОКУМЕНТ

(Арк. 42 зб.) **Littere Iosephi kiioviē¹¹² Totiusque / Russie Metropolitanā¹¹³ et Ep̄i¹¹⁴ in Smolliensko / de lingua Ruthena ad latinam verissime trans:/late per suū¹¹⁵ nunciū¹¹⁶ ad eundem Pontificē¹¹⁷ maxi/mum transmissa et oblate Rome ducali Orato/re presente feria Tercia Sacratissime Pasche / Sexta Aprilis**

Omnium¹¹⁸ Sanctorum sancti Magni dei providē¹¹⁹ tocius mundi p̄r¹²⁰ / Magno soli universi orbis candelabro Eccl̄ie¹²¹ lumini Sacrosantc:/tissimo pat̄rū patri originali pastorum pastori beato ac beatissi/mo Alexandro Sacrosancte Romane ac universalis Catholice et¹²² / ap̄lice¹²³ Eccl̄ie¹²⁴ Pontifici maximo dignissimo Vicario x̄i¹²⁵ Sedenti in / Trono principis ap̄lorum¹²⁶ Petri in voluntate gratuita om̄ipotentis¹²⁷ / dei ac patris collocantis te super eodem solio ad imaginē¹²⁸ divini / verbi sui largitorem gracie Sanctissimi paracliti sp̄s¹²⁹ toto orbe / cunctis Ecclesie sacris ordinibus fidem suscipientibus iuxta dignitatē / graduum ceterisque x̄icolis¹³⁰ in c̄m¹³¹ credentibus unicuique secundum / mensuram virtutis et meritōrū credentibus verum filium dei x̄pm¹³² / quibus largiris pacem misericordiam et salutarem benedictionem / virtute concessa ab om̄ipotentē¹³³ eterno immortalī deo in salutē¹³⁴ / om̄i¹³⁵ animarum talis em̄¹³⁶ decebat ut nob̄¹³⁷ esset pontifex sanctus / innocens impollutus segregatus a peccatoribus regeneratus luce / immense¹³⁸ claritatis que illuminat om̄em¹³⁹ hominē¹⁴⁰ venientē¹⁴¹ in m̄dm¹⁴² / assistens continuo Trono maiestatis magni dei ad perficiendum /

¹¹² Скорочення від “kiioviensis”.

¹¹³ Скорочення від “Metropolitani”.

¹¹⁴ Скорочення від “episcopi”.

¹¹⁵ Скорочення від “suum”.

¹¹⁶ Скорочення від “nuncium”.

¹¹⁷ Скорочення від “Pontificem”.

¹¹⁸ Абзац перед словом “Omnium” перейнято з рукопису.

¹¹⁹ Скорочення від “providencia”.

¹²⁰ Скорочення від “principi”.

¹²¹ Скорочення від “Ecclesie”.

¹²² У виданні А. Тайнера тут помилково “ac”.

¹²³ Скорочення від “apostolice”.

¹²⁴ Скорочення від “Ecclesie”.

¹²⁵ Скорочення від “Christi”.

¹²⁶ Скорочення від “apostolorum”.

¹²⁷ Скорочення від “omnipotentis”.

¹²⁸ Скорочення від “imaginem”.

¹²⁹ Скорочення від “spiritus”.

¹³⁰ Скорочення від “christicolis”.

¹³¹ Скорочення від “Christum”.

¹³² Тут скомбіновано грецькі літери христограми “XP” з латинським закінченням слова “Christum”.

¹³³ Скорочення від “omnipotentē”.

¹³⁴ Скорочення від “salutem”.

¹³⁵ Скорочення від “omnium”.

¹³⁶ Скорочення від “enim”.

¹³⁷ Скорочення від “nobis”.

¹³⁸ У рукописі тут використана дещо архаїчна не асимільована форма “inmense”, яку А. Тайнер виправив на “immense”.

¹³⁹ Скорочення від “omnem”.

¹⁴⁰ Скорочення від “hominem”.

¹⁴¹ Скорочення від “venientem”.

¹⁴² Скорочення від “mundum”.

obsequium secundum formā¹⁴³ tibi per sp̄m¹⁴⁴ divinitus mōstratam¹⁴⁵ sa/cratissime pater non in sinai sed in sancto celesti monte ad servi/endum sanctis et Tabernaculo vero per solum deum nō¹⁴⁶ hominem / facto offerre digne sacrificium v̄m¹⁴⁷ sanctum placens deo pro / semetiṗō¹⁴⁸ et pro populo

O¹⁴⁹ beatissime patriarcha¹⁵⁰ patre / sic magnus sic beatificatus incomparabili dignitate apud deum / quis enim hominū¹⁵¹ explicare p̄t¹⁵² admirabilem magnitudinē¹⁵³ sanctitatis tue qua per solum deum decoratus fulges pre cunctis filiis / hominum gloria et honore coronatus Maxime pastor orbis doctor // (Арк. 43) Alter Moises plusquē¹⁵⁴ Aaron glorificatus forcior Iosue introdu/cens nos in terram promissionis non transitoriam sed eternam fi/delior Samuele inter prophetas unctus oleo et coronatus diade/mate felicius quam david augendo doctrine magnitudine imperiū¹⁵⁵ / Roma¹⁵⁶ magis quam ille bellando hierosolimitanū¹⁵⁷ amictus vesti:/mento glorie plus salomone Quid plura om̄ino¹⁵⁸ verbum nullum / ex nob¹⁵⁹ inveniri p̄t¹⁶⁰ ad explicandum laudes sanctitatis v̄re¹⁶¹ quā¹⁶² / enim gloriam nos im̄eriti¹⁶³ afferre possimus ei qui est ab altissimo / deo supra om̄es¹⁶⁴ glorificatus

Beatissime¹⁶⁵ pater ac Sanctissime / vir dei hanc m̄imam¹⁶⁶ laudem offerimus tibi ex cordis affectū¹⁶⁷ et ardore / fidei et caritatis quam gerimus erga tuam S̄ctitatem¹⁶⁸ quoniam ab om̄i:/potenti¹⁶⁹ deo fidelium anīarum¹⁷⁰ pater designatus et sp̄us¹⁷¹ sancti regenera-

¹⁴³ Скорочення від “formam”.

¹⁴⁴ Скорочення від “spiritum”.

¹⁴⁵ Скорочення від “monstratam”.

¹⁴⁶ Скорочення від “non”.

¹⁴⁷ Скорочення від “vivum”.

¹⁴⁸ Скорочення від “semetipso”.

¹⁴⁹ Великий відступ перед “O”, наявний у документі, повторюємо й тут у вигляді абзацу.

¹⁵⁰ Скорочення від “patriarcharum”.

¹⁵¹ Скорочення від “hominum”.

¹⁵² Скорочення від “potest”.

¹⁵³ Скорочення від “magnitudinem”.

¹⁵⁴ У виданні А. Тайнера це слово передано як “plusquam” (“більше ніж”), хоча можливий і варіант “plusque” (“і більше”).

¹⁵⁵ Скорочення від “imperium”.

¹⁵⁶ Скорочення від “Romanum”.

¹⁵⁷ Скорочення від “hierosolimitanum”.

¹⁵⁸ Скорочення від “omnino”.

¹⁵⁹ Скорочення від “nobis”.

¹⁶⁰ Скорочення від “potest”.

¹⁶¹ Скорочення від “vestre”.

¹⁶² Скорочення від “quam”.

¹⁶³ Скорочення від “immeriti”.

¹⁶⁴ Скорочення від “omnes”.

¹⁶⁵ Оскільки перед словом “Beatissime” наявний великий відступ, передаємо його й тут у вигляді абзацу.

¹⁶⁶ Скорочення від “minimam”.

¹⁶⁷ У цьому випадку риска над словом – не знак скорочення, а знак довготи, який деколи ставився над кінцевою голосною аблатива (Ablativ), в якому стоїть слово “affectu”.

¹⁶⁸ Скорочення від “Sanctitatem”.

¹⁶⁹ Скорочення від “omnipotenti”.

¹⁷⁰ Скорочення від “animarum”.

¹⁷¹ Скорочення від “spiritus”.

Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа...”

con¹⁷² / Papa orbis nominatus et sancte magne universalis Catholice et aplice¹⁷³ / Eccle¹⁷⁴
Pontifex maximus reformatio fidei Turris fortitudinis a facie ini:mici amicus dei ad of-
ferendum deo sacrificium in odorem suavitatis / Sanctissimū¹⁷⁵ Corpus et sanguine¹⁷⁶ filii
eius dilecti domi¹⁷⁷ nri¹⁷⁸ ihu¹⁷⁹ cristi pro / tocius mundi salute ac pro errabundis ovibus que
perierat¹⁸⁰ domus / +¹⁸¹ cni¹⁸² domi¹⁸³ ut piissimus deus scdm¹⁸⁴ magnam misericordiam
dispersos iteru¹⁸⁵ + / congregaret et universum orbem ad unum gregem colligeret ut sis /
unus sumus¹⁸⁶ omnium Pastor

Ego¹⁸⁷ eni¹⁸⁸ credo et confiteor te esse omi¹⁸⁹ / fidelium pastorem et universalis Eccle¹⁹⁰
ac omi¹⁹¹ sctorum¹⁹² patrum ac / patriarcharum Caput cui¹⁹³ humiliamus et inclinamus Caput
nostrum / cum omi¹⁹⁴ obediencia bone voluntatis non compulsione vel necessitate / sed
desiderio fidei et charitate cordis Cupien¹⁹⁵ a sanctitate tua Sacra/tissimam benedictom¹⁹⁶
quoniam tibi tradite sunt Claves Regni celorum / ligandi atque solvendi proptea¹⁹⁷ ex nuc¹⁹⁸
nos tue Sanctitati supplicamus sis / pius nob¹⁹⁹ longe in septemtrionalibus oris²⁰⁰ habitantibus

¹⁷² Скорочення від “regeneracione”.

¹⁷³ Скорочення від “apostolice”.

¹⁷⁴ Скорочення від “Ecclesie”.

¹⁷⁵ Скорочення від “Sanctissimum”.

¹⁷⁶ Хоча в А. Тайнера тут “sanguinem”, однак насправді в рукописі лише “sanguine” – вочевидь, писець забув надписати риску над словом, щоб показати, що воно скорочене.

¹⁷⁷ Скорочення від “domini”.

¹⁷⁸ Скорочення від “nostrum”.

¹⁷⁹ Скорочення від “Ihesu”.

¹⁸⁰ Скорочення від “perierant”.

¹⁸¹ На початку та в кінці цього рядка поставлено хрестики, однак важко сказати, на що вони вказують. Принаймні ані на цій, ані на сусідніх сторінках немає слів, які б треба було вставити, ані нема іншого місця, позначеного таким же хрестиком, куди ці слова слід би було перенести.

¹⁸² Наявне тут скорочення А. Тайнер хибно відчитав як “Israel”. Насправді три літери “cni” є скороченням від імені “cristi” (“Христа”), що, до того ж, набагато більше підходить до наступного слова “domini” (“Господа”).

¹⁸³ Скорочення від “domini”.

¹⁸⁴ Скорочення від “secundum”.

¹⁸⁵ Скорочення від “iterum”.

¹⁸⁶ Скорочення від “summus”.

¹⁸⁷ Відступ, наявний в рукописі перед словом “Ego”, відтворюємо й тут у вигляді абзацу.

¹⁸⁸ Скорочення від “enim”.

¹⁸⁹ Скорочення від “omnium”.

¹⁹⁰ Скорочення від “Ecclesie”.

¹⁹¹ Скорочення від “omnium”.

¹⁹² Скорочення від “sanctorum”.

¹⁹³ Слово виправлене з “qui”.

¹⁹⁴ Скорочення від “omni”.

¹⁹⁵ Скорочення від “Cupientes”.

¹⁹⁶ Скорочення від “benedictionem”.

¹⁹⁷ Скорочення від “propterea”.

¹⁹⁸ Скорочення від “nunc”.

¹⁹⁹ Скорочення від “nobis”.

²⁰⁰ Це слово було первісно написано як “horis” (“години” чи “годиною”), та потім літера “h” була дещо затерта – вочевидь, слід правки на “ogis” (“краю”, “краєм”), що звісно, більше підходить. У виданні А. Тайнера також подано вже виправлений варіант “oris”.

ubi sunt regio/nis Russie sub ritu et observacō²⁰¹ Orientalis Ekkliē²⁰² tuentes²⁰³ et ob:/servantes septem sanctas universales sinodos cum eisdem pariter / octavam florentinā²⁰⁴ sinodum et quecumque in eis per sanctos patres / decreta sunt comprobā²⁰⁵ Adorā²⁰⁶ vivificam²⁰⁷ et individuum tri:/nitatem sic credimus et sic confitemur unum deum patrem omīpo:/tentem²⁰⁸ absque inicio eternū²⁰⁹ ac ingenitum et unū²¹⁰ dmn²¹¹ ihm²¹² cristū²¹³ / filium dei unigenitū²¹⁴ ex deo²¹⁵ p̄re²¹⁶ natum in divinitate ante omnia / secula deum de deo lumen de lumine deum verū²¹⁷ de deo vero / genitum non fctm²¹⁸ consubstantialem patri per quem omīa²¹⁹ facta sunt // (Арк. 43 зв.) Qui prop̄t²²⁰ nos homines et p̄pt²²¹ nostram salutem descendit de celis Et / incarnatus est de spiritu Sancto ex maria virgine et reliqua sc̄dm²²² Ni/cenum Simbolum Credimus et in sp̄m²²³ sc̄m²²⁴ ex deo patre procedentem / similiter et a filio una spiracōn²²⁵ Qui locutus est per p̄phetas²²⁶ Credimus / unam sanctam Catholicam et ap̄licam²²⁷ Eccliam²²⁸ Confiteor unū²²⁹ baptis :/ma in remissionem p̄ctorum²³⁰ ec̄²³¹

Hec²³² est fides nostra beatissime pater / sic Confitemur et ita credimus ac tenemus

²⁰¹ Скорочення від “observacione”.

²⁰² Скорочення від “Ecclesie”.

²⁰³ Форма “tuentes” походить від “tueor” – “оберігати”, “пильнувати”, хоча А. Тайнер відчитав це слово як похідне від “tenere” – “мати”, “тримати”, “посідати”, тому в його виданні знаходимо тут “tenentes”.

²⁰⁴ Скорочення від “florentinam”.

²⁰⁵ Скорочення від “comprobantes”.

²⁰⁶ Скорочення від “Adorantes”.

²⁰⁷ Наявне в рукописі слово “vivificam” А. Тайнер помилково відчитав як “universam”, що не надто пасує до мови про Пресвяту Трійцю.

²⁰⁸ Скорочення від “omnipotentem”.

²⁰⁹ Скорочення від “eternum”.

²¹⁰ Скорочення від “unum”.

²¹¹ Скорочення від “dominum”.

²¹² Скорочення від “Ihesum”.

²¹³ Скорочення від “Cristum”.

²¹⁴ Скорочення від “unigenitum”.

²¹⁵ Замість наявного в рукописі “deo” А. Тайнер помилково подав “dicto”, що створило цитований тут Символ віри.

²¹⁶ Скорочення від “patre”.

²¹⁷ Скорочення від “verum”.

²¹⁸ Скорочення від “factum”.

²¹⁹ Скорочення від “omnia”.

²²⁰ Скорочення від “propter”.

²²¹ Скорочення від “propter”. Титло написано під словом.

²²² Скорочення від “secundum”.

²²³ Скорочення від “spiritum”.

²²⁴ Скорочення від “sanctum”.

²²⁵ Скорочення від “spiracione”.

²²⁶ Скорочення від “prophetas”. Титло написано під словом.

²²⁷ Скорочення від “apostolicam”.

²²⁸ Скорочення від “Ecclesiam”.

²²⁹ Скорочення від “unum”.

²³⁰ Скорочення від “peccatorum”.

²³¹ Скорочення від “et cetera”.

²³² Наявний у рукописі відступ перед словом “Hec” відтворюємо й тут у вигляді абзацу.

Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа...”

De²³³ ceteris sⁱ²³⁴ v̄re²³⁵ / specialit̄²³⁶ referendis non scripsimus sed com̄isimus²³⁷ filio et fr̄i²³⁸ ac Consang:/vineo nostro Gn̄oso²³⁹ Iohanni de quo sⁱ²⁴⁰ v̄re²⁴¹ Supplicamus Rogan̄²⁴² hu/militer q̄nus²⁴³ intuitu precum n̄rarum²⁴⁴ dignet̄²⁴⁵ ip̄m²⁴⁶ in om̄ibus²⁴⁷ referendis / benigne exaudire et ea nob̄²⁴⁸ gr̄ose²⁴⁹ largiri Confidimus magne sapiencie / Sc̄itatis²⁵⁰ v̄re²⁵¹ quod intelligendo n̄m²⁵² ardens desiderium supplicaciōm²⁵³ / nostram cum genuflexiōn̄²⁵⁴ et Capitis ad terram inclinacōn̄²⁵⁵ Sanctitas / v̄ra²⁵⁶ non despiciet²⁵⁷ deosculacōm²⁵⁸ que²⁵⁹ meam sacratissimōm̄²⁶⁰ pedum suorum / acceptabit desiderium cordis n̄ri²⁶¹ adimplebit et non molestabit̄²⁶² ūn̄²⁶³ / ego unacum²⁶⁴ om̄ibus²⁶⁵ filiis meis letari et exultari²⁶⁶ valeam de ta/libus Consolacionibus sanctitatis v̄re²⁶⁷ Confidimus em̄²⁶⁸ beatissime pat̄²⁶⁹ / auctoritati eiusdem s^{is270} v̄re²⁷¹ a deo

²³³ Наявний у рукописі відступ перед словом “De” відтворюємо й тут як абзац.

²³⁴ Скорочення від “sanctitati”.

²³⁵ Скорочення від “vestre”.

²³⁶ Скорочення від “specialiter”.

²³⁷ Скорочення від “commisimus”.

²³⁸ Скорочення від “fratri”.

²³⁹ Скорочення від “Generoso”.

²⁴⁰ Скорочення від “sanctitati”.

²⁴¹ Скорочення від “vestre”.

²⁴² Скорочення від “Rogantes”.

²⁴³ Скорочення від “quatenus”.

²⁴⁴ Скорочення від “nostrarum”.

²⁴⁵ Скорочення від “dignetur”.

²⁴⁶ Скорочення від “ipsum”.

²⁴⁷ Скорочення від “omnibus”.

²⁴⁸ Скорочення від “nobis”.

²⁴⁹ Скорочення від “gratiose”, хоча в такому вигляді це могло б також вказувати на скорочення від “generose”.

²⁵⁰ Скорочення від “Sanctitatis”.

²⁵¹ Скорочення від “vestre”.

²⁵² Скорочення від “nostrum”.

²⁵³ Скорочення від “supplicationem”.

²⁵⁴ Скорочення від “genuflexione”.

²⁵⁵ Скорочення від “inclinacione”.

²⁵⁶ Скорочення від “vestra”.

²⁵⁷ Хоч А. Тайнер подав це слово як “despiciat” (кон’юнктив теперішнього часу для 3-ї особи однини), однак насправді в документі написано “despiciet” (1-й майбутній час для 3-ї особи однини), що відповідає також майбутньому часу на паралельному місці в “Посланні Мисаїла”.

²⁵⁸ Скорочення від “deosculacionem”.

²⁵⁹ Хоч А. Тайнер подав тут “quoque”, однак у рукописі є лише “que”. Це слово мало б писатися разом з попереднім, однак у рукописі воно написане окремо.

²⁶⁰ Скорочення від “sacratissimorum”.

²⁶¹ Скорочення від “nostrum”.

²⁶² Скорочення від “molestabitur”.

²⁶³ Скорочення від “unde”.

²⁶⁴ Слова “una” та “cum” написані разом: “unacum”.

²⁶⁵ Скорочення від “omnibus”.

²⁶⁶ Хоча в А. Тайнера тут “exultare”, однак насправді в документі є “exultari”, що більше відповідає синтаксису, оскільки тоді це слово узгоджується з попереднім словом “letari”, із яким вони є однорідними членами речення, поєднаними сполучником “et” (“і”).

²⁶⁷ Скорочення від “vestre”.

²⁶⁸ Скорочення від “enim”.

²⁶⁹ Скорочення від “pater”.

²⁷⁰ Скорочення від “sanctitatis”.

²⁷¹ Скорочення від “vestre”.

concesse quod Sanctitas v̄ra²⁷² que/cumque velit eadem p̄t²⁷³ Nos in tristicia degentes consola-
bitur et / sp̄ualibus²⁷⁴ donis adimplebit nec repellat sub suam protectione²⁷⁵ con:/fugientem
Videndo²⁷⁶ vero nos a s^{te}²⁷⁷ v̄ra²⁷⁸ benedictōm²⁷⁹ accepisse / multi extranei cognoscent
immortalem deum et c̄m²⁸⁰ eius d̄m̄²⁸¹ ih̄m²⁸² / largitorem s^{ti}²⁸³ v̄re²⁸⁴ tantam p̄tatem²⁸⁵
super homiēs²⁸⁶ in universo m̄do²⁸⁷ / magna et mirabilia disponendi Scriptis²⁸⁸ et datis²⁸⁹
Vilne anno ab / origine mundi 1008²⁹⁰ Incarnaōnis vero dominice anno 1500²⁹¹ / XX Men-
sis Augusti Indicione tertia ~:

ПЕРЕКЛАД

(Арк. 42 зв.) Лист Йосифа, митрополита київського й усієї Русі та єпископа в
Смоленську, з мови руської на латинську якнайдостовірніше перекладений через
його посла до того ж²⁹² Великого понтифіка, донесений та вручений у Римі княжим²⁹³
речником²⁹⁴ особисто у вівторок святої Пасхи, шостого квітня²⁹⁵.

Всіх святих святого великого Бога благоволінням²⁹⁶.

²⁷² Скорочення від “vestra”.

²⁷³ Скорочення від “potest”.

²⁷⁴ Скорочення від “spiritualibus”.

²⁷⁵ Скорочення від “protectionem”.

²⁷⁶ Наявний у рукописі відступ перед словом “Videndo” відтворюємо й тут у вигляді абзацу.

²⁷⁷ Скорочення від “sanctitate”.

²⁷⁸ Скорочення від “vestra”.

²⁷⁹ Скорочення від “benedictionem”.

²⁸⁰ Наявне в рукописі скорочення важко розібрати. Безсумнівно можна розпізнати літери “с” та “m”, однак виглядає, що перша (“с”) правлена з іншої або в неї вписана ще якась. А. Тайнер відчитав це слово як скорочення від “unigenitum”, хоча радше виглядає, що це скорочення від “christum”, якому й віддаємо перевагу.

²⁸¹ Скорочення від “dominum”. У виданні А. Тайнера цього слова бракує.

²⁸² Скорочення від “Ihesum”. Після цього слова А. Тайнер додав “Christum”, якого на цьому місці в рукописі немає.

²⁸³ Скорочення від “sanctitati”.

²⁸⁴ Скорочення від “vestre”.

²⁸⁵ Скорочення від “potestatem”.

²⁸⁶ Скорочення від “homines”.

²⁸⁷ Скорочення від “mundo”.

²⁸⁸ Наявне в рукописі “Scriptis” А. Тайнер помилково передав як “Scripte”.

²⁸⁹ Наявне в рукописі “datis” А. Тайнер помилково передав як “date”.

²⁹⁰ Тут у даті помилка: замість “1008” мало б бути “7008”, що відповідає 1500-у рокові від Різдва Христового. Ця дата, яка в рукописі написана арабськими цифрами, у виданні А. Тайнера передана латинськими: “VMVIII”, що відповідає 5008 рокові (замість потрібного “VIIIMVIII”).

²⁹¹ Ця дата, яка в рукописі написана арабськими цифрами, в А. Тайнера теж передана латинськими: “MD”.

²⁹² Мається на увазі “до того ж”, якого стосувався і попередній документ у рукописі – Олександра VI.

²⁹³ Форма “dusalі” походить від “dux” (подібно як “princeps” – “principalі”).

²⁹⁴ Тим речником, який передав грамоту, був сам укладач рукопису Еразм Цьолек. Принаймні, на це наштовхує різниця між терміном (і, відповідно, функцією) “nuncius” (“посол”), який він застосовує до перекладача грамоти Івана Сопіги, і терміном (та функцією) “orator” (“речник”, “промовець”), уряд якого в посольстві 1501 р. виконував сам Вітелій, як впливає, зрештою, і з його запису на початку манускрипту, де він пише про себе: “oratoris officium fungeretur”.

²⁹⁵ Ідеться про 6 квітня 1501 р., яке припало на вівторок Страсного тижня (вівторок перед Пасхою).

²⁹⁶ Дослівно – “провидінням”. Тут при перекладі ми відштовхувалися радше від паралельного місця в “Посланні Мисаїла”, де є “произволеніємъ” (“призволенням”, “благоволінням”). Див.: Грамота київського митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 200.

Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа...”

Вселенському папі, великому сонцю, всесвітньому світильникові, церковному світлу, всенайсвятішому отцю отців, першоначальному пастирю пастирів, блаженному і найблаженнішому Олександрові, святої Римської та вселенської соборної й апостольської Церкви найвищому первосвященникові, найдостойнішому Христовому вікарієві, який сидить на престолі князя апостолів Петра за ласкою волі всемогутнього Бога й Отця, що посадовив тебе на цьому престолі на образ божественного Слова свого подателем благодати найсвятішого утішителя Духа цілому світу [й] усім священноначаліям церковним, які приймають віру відповідно до чину [ix] гідности. Та й іншим христоклонникам, у Христа віруючим, кожному за мірою чесноти й заслуг, віруючим істинному Синові Божому Христу, – подаєш²⁹⁷ їм мир, милосердя та спасенне благословення, силою, поданою [тобі]²⁹⁸ від всемогутнього, вічного, безсмертного Бога на спасіння всіх душ.

Таким-бо належить бути первосвященникові для нас: святим, невинним, непо- рочним, відлученим від грішників, народженим сяйвом безмірного світла²⁹⁹, що провітлює кожну людину, яка приходить у світ, завжди стоячи при престолі слави великого Бога для сповнення послуху, відповідно до образу, явленого тобі божественним Духом. Всенайсвятіший отче, не на Синай [зійшов еси], а на святу гору небесну для служіння святим та скинії істинній, сотвореній самим Богом, а не людиною, щоб достойно приносити жертву живу, святу, угодну Богові за себе самого і за народ.

О³⁰⁰ найблаженніший отців отче³⁰¹, такий великий, настільки многоблаженний еси незрівнянною гідністю в Бога! Хто-бо з людей зможе висловити предивну величність святости твоєї, якою, від самого Бога прикрашений, виблискуєш понад усіх синів людських, славою та честю увінчаний? Найвищий пастирю, вселенський учителю, (Арк. 43) другий Мойсею, понад Аарона прославлений, хоробрий Ісусе Навине, що впроваджуєш нас у Землю обіцяну – не минаючу, а вічну. Вірніший з-поміж пророків Самуїле, помазаний оливою та увінчаний царською гідністю, який навчанням успішніше за Давида Римську імперію поширюєш більше, ніж той завоюванням ерусалимлян, зодягнений ризою слави понад Соломона. Що ж більше [сказати]? Взагалі на жодне слово ми не спроможемося для пояснення похвал вашої святости. Яку ж прославу ми, недостойні, можемо принести тому, який від найвищого Бога понад усіх прославлений?

²⁹⁷ Вочевидь, тут помилка перекладача або переписувача: замість потрібного активного стану (“largis”, “подаєш”) вжито пасивний (“largiris”, “є дарований”, “подаєшся”, що не має сенсу), тому перекладаємо виходячи з паралельного місця в “Посланні Мисаїла”: “подаю всімъ миръ и здравіе и все спасенное благословеніе”. (Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 201).

²⁹⁸ При перекладі враховувався паралельний зворот у “Посланні Мисаїла”: “силою подав ти от всемогущаго Бога, на спасеніе всѣмъ душамъ”. (Там само).

²⁹⁹ При перекладі цього уривка враховувався паралельний текст “Послання Мисаїла”, в який вплетено уривок із Євангелія від Івана 1, 9: “отъ просвѣщенія славы великаго свѣта. иже просвѣщаетъ всякого челоувѣка градущаго в миръ”. (Там само. – С. 201–202).

³⁰⁰ Абзац наявний у рукописі.

³⁰¹ Дослівно в латинському тексті є “патріархів отче”, однак у паралельному тексті “Послання Мисаїла” на цьому місці є “отцемъ отче”, тож форма “Patriarcharum Pater” виглядає не стільки перекладом, скільки тлумаченням (з боку перекладача) того, що мав на увазі церковнослов’янський текст під “отцями”. Все ж, покладаємося в цьому реченні радше не на латинський переклад, а на вихідний текст: “О великоначалнѣйшій всѣхъ святыхъ отцемъ отче, тако великъ и толико многоблажен еси, неизреченною достоинстію”. (Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 202).

Найблаженніший³⁰² отче і найсвятіший Божий мужу, оцю маленьку похвалу приносимо тобі з нахилу серця та від запалу віри й любови, яку носимо в собі до твоєї святости. Бо від всемогутнього Бога [пра-]отцем душ вірних призначений і через відродження Духа Святого папою вселенським наречений та святої великої вселенської соборної апостольської Церкви найвищим первосвященником. Утвердження віри³⁰³, вежа міцна перед лицем ворога, друг Божий, щоб приносити Богові жертву в запах приємний – Найсвятіше Тіло і Кров Сина Його возлюбленого, Господа нашого Ісуса Христа, за спасіння всього світу і за заблуканих овець дому Христа Господа, які загинули. Щоб наймилосердніший Бог, відповідно до [свого] великого милосердя, розсіяних знову зібрав і всю землю в одне стадо з'єднав, щоб ти був одним найвищим пастирем усіх.

Я³⁰⁴ бо вірую та визнаю, що ти є пастирем усіх вірних і вселенської Церкви та всіх святих отців і патріархів главою, якому підкоряємося та схиляємо голову нашу з усяким послухом добровільним, не з примусу чи потреби, а з прагнення віри та любови серця, жадаючи від святости твоєї найсвятішого благословення. Бо тобі передані ключі Царства Небесного, [щоби] в'язати та розв'язувати. Тому-то й³⁰⁵ ми тепер благаємо твою святість³⁰⁶: будь милостивим до нас, які мешкаємо далеко в північних краях, де є терени Руси, згідно з обрядом і звичаєм³⁰⁷ Східної Церкви, пильнуючи та додержуючи семи святих вселенських синодів, разом із ними рівно ж восьмого Флорентійського синоду, і схвалюючи все те, що на них через святих отців постановлено було.

Поклоняючись животворній та нероздільній Трійці, так віруємо й так визнаємо єдиного Бога Отця всемогутнього, безначального, вічного та неродженого і³⁰⁸ єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого єдиногородного, від Отця родженого в Божій

³⁰² Абзац перейнято з рукопису.

³⁰³ При перекладі словосполучення “reformatio fidei” враховувався вихідний текст із “Послання Мисаїла” – “исправление вѣры” та його контекст (оскільки слово “исправление” може мати багато значень), тому тут надаємо перевагу значенню “утвердження”, “зміцнення”. Як виглядає, при перекладі Іван Сопіга відштовхувався від іншого семантичного наповнення слова “исправление”, а саме – “выправление”. Пор.: Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 203.

³⁰⁴ Абзац наявний у рукописі.

³⁰⁵ Судячи з паралельного тексту в “Посланні Мисаїла”, у латинському перекладі тут помилка: замість “ex” повинно було бути “et”, тим більше, що після “ex” мав бути орудний відмінок, а не називний, знахідний чи кличний (“nos”). Швидше за все, це помилка Вітелія при переписуванні перекладу, тому вносимо тут до перекладу як кон'єктуру “й”, а не “від”, виходячи з паралельного тексту грамоти Мисаїла (див. наст. прим.).

³⁰⁶ У звороті “propterea ex nunc nos tue Sanctitati supplicamus” форма “tu(a)e Sanctitati” вказує на давальний відмінок, хоча мав би бути знахідний (“uam Sanctitatem”). Швидше за все, це сталося через автоматичне перенесення перекладачем давального відмінку з вихідного тексту, як впливає з “Послання Мисаїла”: “сего ради и мы ти отседе припадаемъ”, хоча далі й у церковнослов'янському тексті теж знахідний “и молимъ твое чело-виколюбие”). Див.: Грамота киевскаго митрополита Мисаїла к папе Сиксту IV... – С. 211.

³⁰⁷ Латинський зворот “sub ritu et observacione Orientalis Ecclesie” є доволі звуженим (фактично лише до обряду) відповідником церковнослов'янського “подъ уставомъ и ряду восточныхъ церкви”, чому радше відповідає значення “згідно з устроєм та порядком”, маючи на увазі всю повноту традиції Східної Церкви.

³⁰⁸ Тут починається уривок із Нікейського Символу віри, де йдеться про Сина, який укладачі наводять майже повністю.

Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа...”

природі перед усіма віками, Бога від Бога, світло від світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, не сотвореного, єдиносущного з Отцем, через якого³⁰⁹ все сталося, (Арк. 43 зв.) який задля нас людей і нашого ради спасіння зійшов із небес і воплотився від Духа Святого з Марії Диви, та решта [все], відповідно до Нікейського символу [віри]. Віруємо і в Духа Святого, що від Отця, а також і від Сина походить єдиним подихом, який говорив через пророків. Віруємо [в] єдину, святу, соборну й апостольську Церкву. Ісповідую одне хрещення на відпущення гріхів і т. д.

Це³¹⁰ є віра наша, найблаженніший отче, так визнаємо і так віруємо та розуміємо.

Про³¹¹ інші особливі доручення не написали ми вашій святості, а довірили синові й братові та кривному нашому благородному Іванові, через якого благаємо вашу святість, просячи покійно, настільки зглянутися на благання наші, щоб він удостоївся особисто бути ласкаво вислуханим у всіх дорученнях, та [щоб] їх нам милостиво дарувати. Віримо великій мудрості вашої святості, що розуміючи наше гаряче бажання, ваша святість не зневажить благання наше з уклінністю та доземним поклоном³¹², також моє цілування ваших найсвятіших ніг прийме, бажання серця нашого сповнить, а не засмутить, щоб я сам разом з усіма синами моїми радіти й веселитися міг задля таких потішань вашої святості. Віримо, отже, найблаженніший отче, від Бога наданій владі вашої-таки святості, що все те, чого ваша святість забажала б, те рівно ж може [вчинити]: нас, які в смутку перебувають, потішить і духовними дарами наповнить, а не відкине того, хто прибігає до його захисту. Воістину, бачачи, що ми від вашої святості прийняли благословення, численні невірні³¹³ пізнають безсмертного Бога і Христа його, Господа Ісуса, який³¹⁴ подав вашій святості таку владу над людьми в цілому світі, щоб чинити³¹⁵ великі та предивні [речі].

Писано³¹⁶ й дано у Вільні року від сотворення світу 1008³¹⁷, від істинного [ж] воплощення Господнього року 1500, 20 [дня] місяця серпня, третього індікту.

о. Назар Заторський (Фрібур). Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа до папи Олександра VI”

У супровідній статті розглянуто структуру “Послання київського митрополита Йосифа до папи Олександра VI” стосовно вихідного документа, на основі якого воно постало – “Послання Мисаїла”. Дослідження також дає відповіді на питання щодо оригінальної мови, якою було укладено “Послання Йосифа”, а також авторства

³⁰⁹ Мається на увазі через Сина (пор. Ів. 1, 3).

³¹⁰ Абзац наявний у рукописі.

³¹¹ Абзац перейнятий з рукопису.

³¹² Дослівно: “благання наше з прихиленням колін і припаданням головою до землі”.

³¹³ Дослівно – “чужинці” або “ті, що назовні”, тобто які не належать до Церкви, “невірні”.

³¹⁴ Зворот перекладено покладаючись на паралельне місце в “Посланні Мисаїла”: “давшаго тобѣ таиную власть въ челоѡѣцѣхъ предивная и великая творить”. (Грамота киевскаго митрополита Мисаила к папе Сиксту IV... – С. 230).

³¹⁵ Тут можливий також інший переклад: “щоб розподіляти великі та предивні речі” або “завідувати великими та предивними речами”. Наведений переклад подано, виходячи з паралельного тексту в “Посланні Мисаїла” (див. поп. прим.).

³¹⁶ Абзац наявний у рукописі.

³¹⁷ У першій даті в латинському тексті помилка: має бути не “1008”, а “7008”, що відповідає 1500 р. н.е.

о. Назар ЗАТОРСЬКИЙ (Фрібур)

перекладу. Щодо самого документа, то його передано дипломатично-критичним методом, а також виправлено помилки, допущені в науково-популярному виданні А. Тайнера. Відтак подано повний український переклад грамоти, в якому враховано запозичення з “Послання Мисаїла”.

Ключові слова: “Послання Мисаїла”, “Послання митрополита Йосифа”, Йосифівська редакція “Послання Мисаїла”, корпус Мисаїла, збірник Arm. XXXII 21.

Rev. Nazar Zatorsky (Fribur). **The Elements of “The Epistle of Misael” in “The Epistle of Metropolitan Joseph to Pope Alexander VI”**

The paper analyses a structure of “The Epistle of Metropolitan Joseph of Kyiv to Pope Alexander VI” that was inspired by “The Epistle of Misael”. Thanks to the results of the research we know the issue concerning the original language of “The Epistle of Metropolitan Joseph to Pope Alexander VI” and the translation. The document was published by diplomatic and critical methods wherein corrections were made of the mistakes in the previous Augustin Theiner’s popular edition. A new complete Ukrainian translation of these documents has been published in which borrowing of text from “The Epistle of Misael” has been taken into account.

Keywords: “The Epistle of Misael”, “The Epistle of Metropolitan Joseph of Kyiv to Pope Alexander VI”, Josef’s editor of “The Epistle of Misael”, Misael’s collection, Codex Arm. XXXII 21.